

[0730]

DE- EN IT-WURDEN YN IT FRYSK

Jarich Hoekstra & Willem Visser

Wy sprekken veele met *het*, die andere met *de* zeggen:
met *de*, die andere met *het*.

Johannes Hilarides

Summary

Frisian and Dutch have the same gender system, in that they have neuter nouns (it/het-words) and non-neuter nouns (de-words). Nevertheless, both languages have quite a few nouns which differ in gender. Frisian has a number of it-words, the Dutch counterparts of which are de-words (e.g. Frisian it skouder - Dutch de schouder 'the shoulder'). Furthermore, there are some cases in which Frisian has a de-word, whereas Dutch has a het-word (e.g. Frisian de mar - Dutch het meer 'the lake'). In both cases, it is Dutch which has retained the original gender. In this article, we explain the change de > it in Frisian as basically a sandhi phenomenon, whereas de < it is explained as a generalised dative case form.

0. Ynlieding*

Yn it Aldfrysk waarden, lykas yn 'e oare Aldgermaanske talen, trije slachten ûnderskaat, ntl. manlik, froulik en ûnsidich. Yn it Mid- en Nijfrysk binne der mar twa mear.¹ Neffens de algemiene tendins binne dêrby manlik en froulik gearfallen.² Ynstee fan oer manlik/froulik en ûnsidich te praten, sille wy it hjir dêrom

---

* In eardere ferzje fan dit artikel is as lêzing tefoaren brocht op 'e temadei 'Aspekten fan it Fryske leksikon' fan it Taalkundich Wurkferbân fan 'e Fryske Akademy op 30 maart 1996 te Ljouwert. Wy tankje de taharkers foar har op- en oanmerkingen. Fierders betankje wy Siebren Dyk en Arjen Versloot, dy't de tekst nochris kritysk trochlêzen hawwe.

¹. Yn 'e sprekwurden fan Reyner Bogerman (útjûn yn De Boer (1900)), dy't op 'e grins fan Ald- en Midfrysk steane, mar ta it lêste rekkene wurde, wurde de trije slachten noch ûnderskaat. It eilândialekt fan It Skiermûntseach is it iennichste Westerlauwersk Fryske dialekt dat oan 'e âlde trijedieling fêsthoden hat (sj. Fokkema (1969, 16-18)).

². Sjoch bygelyks Nijen Twilhaar (1992) oer hoe't dy gearfal syn beslach krige hat yn it Hollânsk. It iennichste Germaanske dialekt dêr't net manlik en froulik, mar froulik en ûnsidich gearfallen binne, is better net te witten it Noardfryske dialekt fan Feer en Öömrå. Sjoch Hoekstra (1996) foar in ferklearring fan dy útsûnderlike ûntjouwing.

oer *de-* en *it-*wurden hawwe. Der is yn 'e literatuer gauris op wiisd dat it Frysk frijwat wurden hat mei in oar slachte as yn it Hollânsk. Yn dit stik wolle wy dat ferskynsel beskriuwe en de ferskillen yn lidwurd besykje te ferklearjen.

Yn § 1 sille wy wat sizze oer hoe't slachte yn it ginneraal tawiisd wurdt. Yn § 2 behannelje wy twa spesifike skiften fan lidwurdwikel. By it earste giet it om in steal wurden dy't yn it Frysk *it* hawwe en yn it Hollânsk *de*. Dat ferskil sille wy ferklearje troch in fonologyske oergong fan *d(e)* nei *t* oan te nimmen. By it twadde giet om *it-*wurden dy't yn beskate konteksten it lidwurd *de* by har hawwe. Dat lidwurd *de* ferklearje wy as in âlde datyf. Yn 'e einslutende paragraaf wolle wy wize op guon konsekwinsjes fan ús analyze en komme wy mei in pear winsken foar fierder ûndersyk.

1. Slachtetawizing

Yn prinsipe is de kar fan it lidwurd by net-gearstalde wurden arbitrêr. Men kin oan in wurd as *ko* net hearre of sjen dat it in *de-*wurd is, likemin oan *skiep* dat it in *it-*wurd is. Men hat wurden dy't der gelyk útsjogge, mar dy't lykwols in ûngelikens lidwurd (en in oare betsjutting) hawwe, bgl. *de bier* en *it bier*. Dat, men moat as taallearend bern it slachte fan net-gearstalde wurden domwei wurd foar wurd oanleare.

Wol is it sa dat de betsjutting fan in wurd de kar fan it lidwurd mei beskiede kin.³ It giet dan net om spikerhurde regels, mar om algemiene tendinzen. Sa hawwe oantsjuttingen fan libbene wêzens leafst *de*, wylst oantsjuttingen fan dingen in foarkar hawwe foar *it*. Binnen de klasse fan libbene wêzens ha de oantsjuttingen fan minsken wer mear *de* as dy fan bisten. Hast alle oantsjuttingen fan minsken binne *de-*wurden (mar *it bern*), wylst der by de oantsjuttingen fan bisten mear fariaasje is (*de hûn*, *it skiep*). By guon bistenammen is der in oanstriid om *it* ynstee fan *de* te brûken, bgl. *de/it knyn*, *de/it ei*, *de/it ezel*, *de/it kaniel*, *de/it kwyn*, *de/it inter*.

Binnen de klasse fan 'e dingen spilet it al of net telber wêzen in rolle by de kar tusken *de* en *it*; telbere dingoantsjuttingen nimme leafst *de*, net-telbere *it*, bgl. *de trie* - *it trie*, *de strie* - *it strie*, *de hier* - *it hier*, *de reid* - *it reid*. En ferlykje ek *it sâlt* foar de stof yn it ginneraal, mar *de sâlt* yn *Wolst my de sâlt efkes jaan?* foar '(de ynhâld fan) it sâltlokje'. In protte stofnammen wifkje tusken *de* en *it*, bgl. *de/it joadium*, *de/it grôt*, *de/it flenje*, *de/it anys*, *de/it poeier*, *de/it basilikum*, *de/it biks* (ferl. van Haeringen (1962)).

Sa't wy hjirboppe al sein hawwe, hawwe oantsjuttingen fan minsken meast *de*.

³. Sjoch Spenter (1971) foar in nijsgjirrige beskriuwing fan 'e gearhing tusken slachtetawizing en betsjutting yn it Skiermûntseagersk.

Mar at se pejoratyf (leechlizzend) brûkt wurde, kinne se bytiden *it* as lidwurd krije. Ferlykje *de hear - it hear* (WFT, Dl. 8, s.v. *hear I, 10*) en *de naasje - it naasje*.⁴ Biste- en dingoantsjuttingen mei *de* as lidwurd hawwe ek in oanstriid ta *it*-slachte, at der op in leechlizzende wize minsken mei oantsjut wurde, bgl. *de kreeft - de/it kreeft, de blei - de/it blei, de flarde - de/it flarde* en *de pyst - de/it pyst*. Deselde wiksel tusken *de* en *it* fynt men ek by wurden dy't mar allinnich brûkt wurde as pejorative oantsjutting foar minsken. Ferlykje *de/it pjut, de/it klier, de/it poarre, de/it ychel, de/it snib, de/it stumper, de/it sleep, de/it slet* en *de/it mokkel*.⁵

De kar fan it lidwurd by gearstalde wurden is net-arbitrêr, mar wurdt beskaat troch it rjochter part fan 'e gearstalde foarm, d.w.s. it efterheaksel of it lêste lid fan in gearsetting. Sa hawwe alle ôfliedingen mei it efterheaksel *-ens* it lidwurd *de*: *de grienens, de sleauwens, de fryskens, ensfh.*⁶ Foar gearsettingen kin wiisd wurde op in minimaal pear as *de sophin* en *it hinnesop*.⁷

Yn guon gefallen kin de betsjutting lykwols dwers tsjin 'e regel fan 'e rjochtshadichheid yngean. Dat is bygelyks sa by saneamde eksosintryske gearsettingen en foarheakselôfliedingen. Ferlykje: *it each - de ieneach, it ear - de neepear, it (ûn)ferstân - de ûnferstân*. Hoewol't it rjochter part fan sokke wurden in *it*-wurd is, is it hiele wurd in *de*-wurd, om't der in minske mei oantsjut wurdt (ferl. foar it Hollânsk, Zonneveld (1984)).⁸

In nuveraardich ferskynsel sjogge wy by de wurden *finsterbank, pakjedrager, boarstrok* en *festjebûs*. Dy kinne it lidwurd *de* by har hawwe, sa't men ferwachtsje

⁴. D.A. Tamminga neamde yn it neipetear by de lêzing *it man* yn in sintsje as *It man hat in wein kocht*.

⁵. De relaasjes tusken slachte en betsjutting dy't wy hjir besprutsen hawwe, binne nei alle gedachten keppelen oan 'e animasiteitshierargy (út 'en rûgen: minske > dier > telber ding > ûntelber ding). Wat in wurd heger yn 'e hierargy sit, wat de kâns op *de* grutter is; wat leger, wat grutter de kâns op *it*. It brûken fan *it* foar *de* yn leechlizzende oantsjuttingen foar minsken kin men dan begripe as it minder animaat, d.w.s. mear as ding, foarstellen fan dyselden.

⁶. De iennichste útsûndering is *fûlens*. At dat 'ûngâns' betsjut, komt it mar allinnich mei *it* foar; yn 'e betsjutting 'smoargens' komt it mei *de* en *it* foar (sj. WFT, Dl. 7, s.v. *fûlens II*).

⁷. Beskate wurdeinen, dy't tradisjoneel net as efterheaksels beskôge wurde, hâlde en drage har by de lidwurdkar al as in soarte fan efterheaksel. Sa hawwe (hast) alle haadwurden op *-e* en *-el* it lidwurd *de* (ferl. *de beage, de heakkel*). Dat sokke wurdeinen de kar fan it lidwurd beskiede, docht klare bliken oan pearen wurden lykas *it sou - de souwe, it gol - de golle, it swa(a)rd - de swarde*. Ferlykje ek de ûntjouwing fan it wurd *stisel*. Dat is fansprong in ôflieding fan it tiidwurd *stiivje* mei it efterheaksel *-sel* (ferl. Holl. *stijfsel*). Ofliedingen mei *-sel* binne altyd *it*-wurden (ferl. *it wynsel*). Fan âlds wie *stisel (stijfsel)* dus in *it*-wurd, mar doe't it ûntrochsichtich waard, joech it him nei it patroan fan alle net-gearstalde haadwurden op *-el*. Dat sadwaande is *stisel* yn it hjoeddeiske Frysk in *de*-wurd.

⁸. Datselde ferskynsel docht him oars ek by net-gearstalde wurden foar. Ferlykje *it bloed - de bloed*, (Holl. *het varken*) - *it/de farken* 'smjunt, oerkommeling'.

soe, of it lidwurd *it*. Yn dat lêste gefal liket de kar beskaat te wêzen troch it earste lid fan 'e gearsetting (ferl. Sytstra & Hof (1925, 68)).

Dit as in koart oersjoch fan hoe't slachte yn 't ginneraal tawiisd wurdt yn it Frysk. Wy geane no oer nei in besprek fan in pear spesifike gefallen fan (feroaring fan) slachtetawizing.

2 Lidwurdwiksel

Yn it Frysk hat men frijwat haadwurden mei in oar lidwurd as yn 'e oanbuorjende talen, en meast ek in oar lidwurd as dat men histoarysk ferwachtsje soe. Yn dizze paragraaf sille wy oer twa fan sokke gefallen gear. Yn § 2.1 besprekke wy wurden dy't yn it Frysk *it* hawwe en yn 'e oanbuorjende talen meast *de* (bgl. Frysk *it skouder*, Hollânsk *de schouder*, Dútsk *die Schulter*). Yn § 2.2 komme gefallen op it aljemint dêr't yn it Frysk by *it*-wurden *de* foarkomt (bgl. yn 'e *hûs* by *it hûs*).

2.1 *it*-wurden foar *de*-wurden

Wy begjinne dizze subparagraaf mei in oersjoch fan 'e data (§ 2.1.1) en komme dêrnei mei in histoaryske ferklearring dêrfan (§ 2.1.2).

2.1.1 Data

Yn 'e Fryske grammatika's en learboeken wurdt der wol gauris op wiisd dat it Frysk by guon haadwurden in oar slachte hat as it Hollânsk. Sa't oan it motto boppe dit artikel ôf te nimmen is, hat Johannes Hilarides dat yn 1705 al obstrewearre (sj. Feitsma (1957, 24-26)), mar sjoch fierders ek bygelyks de grammatika's fan Sytstra (1862, 76-79), Van Blom (1889,66-69), Sytstra & Hof (1925, 79) en Fokkema (1948, 43). By in grut part fan 'e foarbylden dy't neamd wurde, giet it om wurden dy't yn it Frysk *it* hawwe en yn it Hollânsk *de*.

Hjirûnder jouwe wy in list fan 'e gefallen dy't wy fûn hawwe. Foar in part giet it dêrby om 'e foarbylden dy't ek al yn 'e grammatika's en learboeken steane, mar wy hawwe besocht om wat folsleiner te wêzen.

(1)	<i>Frysk:</i>	<i>Hollânsk:</i>
	it aard	de aard
	it bedstee(d)	de bedstee
	it bit	de bijt
	it boadskip	de boodschap
	it bûn	de bond
	it fabryk	de fabriek
	it grif	de griffel

it helter	de halster
it hôf	de hof
it kajút	de kajuit
it kâlt	de kout
it ketting	de ketting
it laad	de la
it laai	de lei
it lêst	de last
it plak	de plek
it rip	de ruif
it rût	de ruit
it sin	de zin
it skaad	de schaduw
it slaad	de sla
it sop	de soep
it stee(d)	de stee
it string	de streng
it tiksel	de dissel

It is opfallend dat it ferskynsel him sa faak oppenearret by oantsjuttingen fan (uterlike) lichemsdielen. Fan boppen nei ûnderen giet it dêrby om:⁹

(2) <i>Frysk:</i>	<i>Hollânsk:</i>
it sliep	de slaap
it wang	de wang
it kin	de kin
it burd	de baard
it skouder	de schouder
it boarst	de borst
it spien	(de speen)
it bil	(de bil)
it kût	de kuit
it ankel	de enkel
it krop	(de krop)

Wy komme dêr aansten noch op werom.

⁹. Oan dizze list kin moolk ek noch tafoege wurde *bal* (fan 'e hân/foet), dat lykwols ek mei it lidwurd *de* foarkomt. Dat lêste jildt neffens Fr. W. (1984) ek foar *sliep*, al jout Fr. W. (1911) allinnich *it*.

It is grif net tafallich dat it Frysk in moai grut skift *it*-wurden hat dy't yn it Hollânsk *de*-wurden binne. Der moat yn it Frysk by dizze wurden in moai algemiene oergong fan *de* nei *it* west hawwe. Yn 'e neikommende subparagraaf sille wy in smiet op in ferklearring dwaan.

2.1.2 Analyze

Der binne sa't it liket gjin dúdlike semantyske reden foar in oergong fan *de* nei *it* by de wurden hjirboppe (ferl. § 1). Wy wolle dêrom hjir besykje om in fonologyske ferklearring te jaan. Yn ús besprek slute wy oan by Pauwels (1931) syn analyze fan it ûntstean fan haadwurden mei in dûbeld slachte yn it Flaamske dialekt fan Aarskot.

Yn it Aarskotsk binne moai wat oarspronklike *de*-wurden dy't yn guon gefallen (gauris nei ferhâldingswurden) *it* krije of sels hielendal *it*-wurden wurden binne. Neffens Pauwels (s. 1) giet dy oergong fan *de* nei *it* sa yn syn wurken:

Wanneer het mannelijk of vrouwelijk bepalend lidwoord *de* voor een substantief staat dat met een stemloze conson. begint, kan bij vlug spreken de Θ van het lidwoord geheel verdwijnen en dan wordt fataal de overblijvende stemhebbende *d* stemloos door de volgende stemloze conson.; dus *de* > *d* > *t*.

Pauwels hat yn it Aarskotsk suver allinnich gefallen fûn dêr't it neikommende haadwurd mei *s* begjint. Ferlykje:

(3)	up t sxel ~~ə~~ t	'op 'e tilling'
	up t sxā	'op 'e skoarstienmantel'
	fān t sxō'l	'fan skoalle'
	in t stāl	'op 'e stâl'

Hy wiist derop dat it ferskynsel him ek oppenearre yn âlder Nederlânsk (ek wer benammen by wurden dy't mei in *s* begjinne).¹⁰

¹⁰. Yn it hjoeddeiske Hollânsk binne dêr yn safier noch spoaren fan werom te finen dat men in stikmannich idiomatyske ferhâldingswurdkloften hat sûnder lidwurd (ferl. ANS 139-142):

(i)	op, naar, van school	
	op, aan, in zee	
	op straat	
	aan zet	→

Sa't Pauwels (s. 5, noat 2) al suggerearret, binne sokke kloften ûntstien, mei't it ta *t* redusearre lidwurd *de* weiassimilearre waard.

Ferlykbere foarbylden hat men ek yn it Frysk. Ferlykje:

(ii)	op, nei, fan skoalle
	yn, nei, út tsjerke
	nei stêd
	nei, om (de) buorren
	op bêd
	nei (de) dyk

It Frysk hat lykwols minder sokke gefallen as it Hollânsk. Dêr't it Hollânsk gjin lidwurd (mear) hat, brûkt it Frysk gauris it klityske lidwurd 'e (sj. ek fierderop yn dizze paragraaf):

(iii)	op 'e souder - op zolder
	op 'e tafel - op tafel

Yn it Frysk fine wy bytiden ek *it* foar *de* by haadwurden dy't mei in *s* begjinne (bgl. *skouder*, *sop*, *spien*), mar it ferskynsel is dêr út noch yn net ta beheind. De oergong komt ek foar by haadwurden dy't mei oare bylûden - en net allinnich stimleazen - begjinne (*bân*, *laad*, *wang*, ensfh.). Dat, at it hjir yn it Frysk yn prinsipe om itselde ferskynsel giet as yn it Aarskotsk, dan moat it frijwat wreide hawwe.

Lit ús de oergong *de* > *d* > *t* wat neier fan 'e fonologyske kant besjen. It lidwurd *de* is fonologysk sjoen in ûnselsstannich elemint, in klitikum, mei't it in sjwa as stamlûd hat. Dêrom siket it yn 'e sin in gastwurd oan 'e rjochter of lofter kant op. Wy geane der fan út dat *de* ornaris proklitysk is, d.w.s. fonologysk ien wurd foarmet mei it neikommende haadwurd. It weifallen fan 'e sjwa is dan goed te ferklearjen. It earste wurdlied fan net-gearstalde eigen Fryske wurden hat trochstrings in fol lûd, dat it útstjitten fan 'e sjwa is in oanpassing oan it wenstige patroan. Dêrtroch ûnsteane der fansels frijwat bylûdkloften dy't men nea yn net-gearstalde wurden fynt. Yn klitisearringskonteksten komt soks lykwols wol mear foar, ferlykje *'t leit* [tl], *'t nimt* [tn], *'t falt* [tf], *'t koe* [tk] *'t bliuwt* [db], *'t giet* [dg], *'k pas* [kp], *'k bliuw* [gb], ensfh. Binnen in kloft fan twa obstruïnten moatte beide of

---

op 'e tiid - op tijd
 op 'e stâl - op stal
 yn 'e sliep - in slaap
 op 'e strjitte - op straat
 yn 'e hûs - in huis

It omkearde hat men oars by *oan bar* - *aan de beurt*.

Schönfeld (1947, 32) wol hawwe dat *'t IJ* syn lidwurd skipe hat yn sandhi-foarmen lykas *op 't IJ* (< *op d'IJ*). Hy wiist ek noch op 'e wetternammen *'t Sloe* (Midned. *sloe(de)* fem. 'goate') en *Het Scheld* (foar *De Skelde*).

In oprjochte Amsterdammer praat ek fan *'t Singel* (foar *de Singel*).

stimleas of stimhawwend wêze, sa't oan 'e boppesteande foarbylden ek bliken docht. Wannear't *d* (< *de*) foar in stimleaze obstruïnt stie, waard er stimleas (*t*). At *d* foar in stimhawwende obstruïnt stie, bleau er stean, mar om't it lidwurd '*t* yn dyselde omkrite ta *d* waard (ferl. '*t boek* [db], '*t guod* [d[g]), koe *d* út *de* foar in stimhawwende obstruïnt licht mei *d* út *it* lykslein wurde. At it haadwurd mei in sonorant begjint, bliuwt *d* ek stean, mar is der gjin betizing mooglik mei '*t*. Ear't wy dêr wat mear oer sizze kinne, moatte wy earst sjen nei it lidwurd yn ferhâldingswurdkloften.

It liket derop, dat it lidwurd yn ferhâldingswurdkloften gewoanwei enklitysk is, d.w.s. fonologysk ien wurd foarmet mei it foarôfgeande ferhâldingswurd. Yn dy enklityske kontekst moat oan 'e ein fan 'e Aldfryske tiid it lidwurd *de* nei (ienwurdliddige) ferhâldingswurden op *-n* de fariant '*e* krige hawwe (sj. Visser (1990)). Wy nimme lykwols oan dat it lidwurd yn in ferhâldingswurdkloft ek proklitysk wêze kin, lykas bûten preposisjonele konteksten. Dat hâldt yn dat *de* yn in ferhâldingswurdkloft ek fonologyske reduksje ta *d* ûndergean koe. Meidat in enklitysk lidwurd dêr lykwols it gewoane gefal útmakket, leit it yn 'e reden dat in proklitysk lidwurd maklik as enklitysk werynterpretearre wurde koe. Sa'n proklitysk lidwurd koe nei werynterpretaasje fonologysk beynfloede wurde troch de einichste konsonant fan it ferhâldingswurd. Wannear't dat op in stimleaze obstruïnt útgie, koe *d* troch progressive assimilaasje stimleas wurde. Wannear't it ferhâldingswurd op in sonorant útgie en it haadwurd mei in sonorant begûn, soe men tinke kinne oan it ferskynsel dat him oppenearret yn wurden lykas *eigentlik*, *wezentlik*, *iepentlik*, *earmtlik* en *bekentenis* (sj. Paardekooper (1990)). Dêr wurdt sa't it liket in *t* ynfoege om twa sonoranten faninoar te skieden. Faaks is it redusearre lidwurd *d* tusken sonoranten ek sa opfette en lykslein mei de *t* yn 'e niisneamde wurden.

Mei't it lidwurd *de* sa faak ta *t* redusearre wurde koe, koe *t* maklik begrepen wurde as de redusearre fariant fan it lidwurd *it*. Fangefolgen gienen guon haadwurden sa njonkelytsen oer fan it *de-* nei it *it-*slachte.

Benammen yn ferhâldingswurdkloften dy't in min ofte mear fêste ferbining foarmje, koe de *t*-fariant fan *de* licht bewarre bliuwe. Yn it hjoeddeiske Frysk binne der noch spoaren fan dy fariaasje werom te finen. Yn in stikmannich slim idiomatisearre ferhâldingswurdkloften oppenearret him de foarm '*t* by *de-*wurden. Men kin dêrby trije lytse skiften ûnderskiede.¹¹ Yn 't foarste plak hat men de

¹¹. Dêrnjonken hat men gefallen dêr't it haadwurd yn it Frysk *it* hat, mar dêr't de Hollânske wjergader sjen lit, dat it om in oarspronklik *de-*wurd giet. Ferlykje:

- (i) op 't skik - de schik
- om ('t) skik
- yn 't tsier - de kier

fêste ferbining *by* + lidwurd + mjitteoantsjuttend haadwurd mei de betsjutting 'gâns', bgl. *by de bult*. Yn 'e gefallen yn (4) fynt men *del/t*-wiksel:

- (4) de seksje - by 't seksje
de oper - by 't oper
de soad - by 't soad
de poarsje - by 't poarsje

Yn 't twadde plak hat men tiidoantsjuttingen mei *fan/by* + in oantsjutting fan 'e tiid fan it jier:

- (5) de simmer - fan/by 't simmer
de hjerst - fan/by 't hjerst
de winter - fan/by 't winter
de maitiid - fan/by 't maitiid

By *hjerst*, *winter* en *maitiid* komt neffens de wurdboeken nei *fan* ek it ferwachte lidwurd *de* ('e) foar. Soks suggerearret dat de *del/t*-wiksel by *simmer* begûn is (dat nammers mei in *s* begjint) en dêrnei analogysk wreide hat. By guon sprekkers is der sels *del/t*-wiksel by it wurd *wike*, dat mei syn einichste *-e* net oars as in *de*-wurd wêze kin: *fan 't wike* ynstee fan *fan 'e wike* (ferl. Sytstra & Hof (1925, 68)).¹²

Yn it tredde plak wize wy noch op wat losse gefallen lykas:

- (6) de spier - yn 't spier
de set - fan ('e/'t) set, út it set

Men kin jin foarstelle dat by haadwurden dy't meast yn fêste ferhâldingswurdkloften brûkt wurde, de *t*-fariant op in stuit as de reducearre foarm fan it lidwurd *it* begrepen wurde koe en feralgemiene waard. Dy ûntjouwing kin men

¹². Fokkema (1948, 48) mient dat 't yn 'e útdrukkingen yn (5) faaks analogy is neffens *fan 't foarjier*. Sassen (1953, 89) suggerearret ek analogy nei *van 't (veu')joar* foar ferlykbere gefallen yn it Drintsk fan Ruinen. Ter Laan (1953, 23) is foar it Grinslânsk wissers: "Men hoort altijd: *van 't winter*, *van 't zummer* en *van 't haarst*, ofschoon deze woorden niet onzijdig zijn. 't Is naar analogie van: *in 't veujoar*, *van 't veujoar*." Van Dale (1984¹¹) neamt foar it Hollânsk ek *van 't zomer* (*van 't zomer gaan we naar Portugal*), mar gjin foarmen mei 't by de oare tiden fan it jier. Soks suggerearret jitrisk dat it ferskynsel by 'simmer' begûn is.

benammen oan tinke by it skift wurden yn (2), dy't allegearre ta it wurdfjild fan 'e lichemsdielen hearre; oantsjuttingen fan lichemsdielen komme ommers gauris yn ferbining mei ferhâldingswurden foar.

At de *it*-foarm him besiket los te meitsjen út 'e preposisjonele omkrite, dan komt der konkurrinsje tusken *de* en *it*. In haadwurd hat gewoanwei net twa lidwurden, dat der sil in oanstriid wêze om wat oan dy situaasje te dwaan (it ien betsjutting-ien foarm-prinsipe). Soks kin op twa manieren: (i) it iene lidwurd ferkringt it oare, of (ii) der wurdt ynhâld jûn oan it foarmferskaat.

Sa kin in *it*-foarm him bytiden semantysk losmeitsje fan 'e *de*-foarm dêr't er út ûntstien is. Soks hat him foardien by *it radio* 'radiotastel' (moolk út *op 't radio*) dat neist *de radio* 'radio-omrop' kommen is te stean. Lyksa hat men njonken *de muzyk* 'toankeunst' *it muzyk* 'muzykkorps'.

Semantyske differinsjaasje leit net by elk haadwurd like bot yn 'e reden. Soms is der allinnich mar in dizzenige oanset ta betsjuttingsûnderskieding. Sa wurdt *it boat* mear as *de boat* brûkt foar lytser farrend reau lykas roei- en sylboaten (ferl. WFT 3, s.v. *boat I*). By in wurd as *tún*, dat ek mei *de* en *it* foarkomt, liket der in oanstriid te wêzen om *it tún* te brûken foar 'it fertroude plakje grûn om it hûs' (Fr. W. (1911), s.v. *tún*), soms sels mei in fierdere differinsjaasje tusken 'blomtún' en 'kokentún, bou'.

Wat hjir ek hyltyd in rolle spylje kin, is distansjearring neffens it Hollânsk. Yn it standertfrysk kinne de *it*-foarmen propagearre wurde, meidat de ferlykbere wurden yn it Hollânsk *de* hawwe.

Wy geane der fan út dat it proses fan fonologyske reduksje + werynterpretaasje der by einsluten foar soarge hat dat it meastepart fan 'e wurden yn (1) en (2) *it*-wurden wurden binne. Feitliks soe men in histoaryske stúdzje fan elk wurd apart meitsje moatte, om soks mei wissichheid sizze te kinnen. Dat kin hjir om 'e romte net. It is oars ek mar de fraach oft men foar elk wurd de ûntjouwing goed yn kaart bringe kin, om't de skriftlike oerlevering fan it Frysk bytiden de krappe kant neist is. Boppedat moat men der altyd mei rekkenje dat oare faktoaren, lykas distansjearring neffens it Hollânsk en analogy, in rolle mei spile hawwe.

By it skift wurden yn (2) kin bygelyks yn in stiktwa gefallen oan dat lêste tocht wurde. De pear gefallen dy't mei in lûd of in sonorant begjinne (*ankel*, *wang*), binne fonologysk minder goed te ferklearjen. Dy kinne it *it*-slachte lykwols skipe hawwe fan 'e oare *it*-wurden út dat wurdfjild.

Wy wolle hjir in pear foarbylden jaan fan gefallen dêr't de oergong fan *de* nei *it* histoarysk min ofte mear te trasearjen is. It giet dan om wurden dy't yn it hjoeddeiske Frysk *it*-wurden binne, wylst se yn âlder Frysk (ek) noch as *de*-

wurden foarkomme. Sjoch de neikommende Midfryske foarbylden:¹³

- (7) *it kin*
Har onder de kin strijkende [1778O, r. 280]
- (8) *it burd*
Sit dijn fijenen ijne burd! [1785A, r. 27]
- (9) *it krop*
a. Hoe heag iz him de krop [±1675a, 473a]
b. Snieu wyt glimt har bolle krop [±1780N, r. 26/30]
- (10) *it skouder*
a. Jo ken de tonghe oppe schouder hingje litte [±1641a, 602]
b. jo ken de tonge op de schouder hingje litte [±1675a, 602]
- (11) *it steed*
a. Dit lijcket weldig nêi oppe stee [1676B, 97]
b. Men zilt aad buurd neat wte wan schurre eerhme en ny yn-
ne steed hat [±1675a, 741]
c. Dat zeag ik oppe ste terstont wol [1779M, s. 47, r. 21]
- (12) *it skaad*
Hir ijn de schaad vin 't beammig waod [1782G, 25]
mar:
Dy schil ijn 't schaed fornachtje [Breuker (1989): 51070002]
- (13) *it bûn*¹⁴
In as er jyerren meer forrinne,/ Der nôg ien brauwe buwn by-
kaam/ Fin bern, der joa mey pronkje kinne [1750B, r.74-76]

Hjirboppe hawwe wy, tinkt ús, in oannimlike fonologyske ferklearring jûn foar de oergong fan *de-* nei *it-*slachte by in skift haadwurden yn it Frysk. Der bliuwe lykwols al noch in pear fragen oer.

Yn 't foarste plak kin men jin ôffreegje, wêrom't de oergong yn it Frysk fierder trochset hat as yn 'e oanbuorjende talen. Alderearst is it ferskynsel yn it Frysk almeast net stykjen bleaun yn it stadium fan 'e fonologyske fariaasje tusken *de* en '*t* (op 'e gefallen yn (4), (5) en (6) nei), mar binne de oanbelangjende *de-*wurden hielendal *it-*wurden wurden. Boppedat hat it ferskynsel him yn it Frysk yn mear fonologyske omkriten oppenearre as yn 'e oanbuorjende talen. Wylst it dêr be-

¹³. It kin net hielendal útsletten wurde dat men yn guon fan 'e foarbylden hjirûnder, nammentlik deselden dy't yn in ferhâldingswurdkloft foarkomme, mei in bestjurre datyffoarm te krijen hat. Dat kin de datyffoarm fan it lidwurd *it* wêze (sj. § 2.2), wannear't de oergong *de* > *it* syn beslach krige hat, doe't it Frysk noch kasusfoarmen hie. Oars is it noch mooglik dat wy by de oarspronklik manlike wurden (bgl. *burd*) te krijen ha mei in âlde manlike datyf fan it lidwurd.

14. De *it-*foarm is hjir sûnder mis ûntstien yn 'e fêste ferbining yn '*t bûn* (*mei*).

nammen te rêden wie om wurden dy't mei in *s* begjinne, dienen yn it Frysk ek wurden mei oare begjinbylûden mei.

In dúdlik andert op 'e fraach, wêrom't it Frysk hjir fierder yn gien is, hawwe wy net. Men tinkt lykwols al gau oan it ferskil yn taalsosjologyske status tusken it Frysk en it Hollânsk. Yn 'e Hollânske dialekten waard de oergong troch it opkommen fan in Hollânske standerttaal opkeard of waard de fariant *'t* sels hielendal weinormearre. Yn it Frysk waard de oergong ynearsten net opkeard troch in standerttaal en doe't it Frysk him begûn te normearjen, waarden just de *it*-foarmen kultivearre, om't se ôfwykten fan it Hollânsk.

In twadde probleem is, dat der njonken de reduksje fan *de* ta *'t* ek in reduksje fan *de* ta *'e* west hat. Hjirboppe hawwe wy dat smiten op it klitysk hâlden en dragen fan it lidwurd *de*: ornaris is dat proklitysk, mar yn ferhâldingswurdkloften is der in sterke oanstriid ta enklize. Yn dy lêste omkritre soe der lykwols in foech konkurrinsje west hawwe tusken *'e* en *'t* (ferl. noch *fan 'e set - fan 't set* yn (6)). Hoe't it mei dy konkurrinsje krekt sitten hat, bliuwt lykwols noch wat ûndúdlik. Feitliks soe men yn âlder Frysk nochris goed neigean moatte, oft dêr oanwizingen foar binne en, at dat sa is, oft har dan ek beskate patroanen ôftekenje.¹⁵

2.2 *de*-foarmen by *it*-wurden

Yn dizze subparagraaf komme *it*-wurden op it aljemint, dy't *de*-foarmen by har hawwe. Wy begjinne wer mei in koart oersjoch fan 'e data (§ 2.2.1). Dêrnei wurdt yn § 2.2.2 in analyze jûn fan dy data. Yn § 2.2.3 wreedzje wy dy analyze út nei gefallen fan ferhaadwurde eigenskipswurden fan it slach *yn 'e kreaze*.

2.2.1 Data

Der binne yn it Frysk in stikmannich *it*-wurden dy't sa't it liket yn beskate omkriten it lidwurd *de* hawwe. It bekendste foarbyld is sûnder mis *hûs*. Hoewol't dat in *it*-wurd is, ferskynt it yn guon fêste ferbiningen mei ferhâldingswurden mei it lidwurd *de*:

- (14) yn 'e hûs
út 'e hûs
om 'e hûs hinne

¹⁵. Arjen Versloot wiisde ús derop, dat yn it Wangereagersk sa't it liket ek konkurrinsje west hat tusken it pro- en enklitysk gebrûk fan it lidwurd *de* yn ferhâldingswurdkloften. It ferskynt dêr as *d'* (proklitysk) of as *'e* (enklitysk). In moai minimaal pear is *in d'wüükuu - in 'e wüükuu* 'yn 'e krem'.

ta de hûs yn/út
 oer de hûs
 troch de hûs
 de hûs yn/út

It sil klearrichheid hawwe dat it yn 'e gefallen fan (14) om min ofte mear idiomatisearre ferbiningen giet. It wurd *hûs* hat dêr in spesjale betsjutting. It giet dêrby altyd om in hûs dat as bekend ûndersteld wurdt en gjin neiere spesifikaasje nedich is. Yn it prototypyske gefal is dat it hûs dêr't men thús is (ferl. it Ingelske *home* foar *house* oer), mar it kin ek in oar hûs wêze dat yn 'e bûtentalige kontekst as bekend ûndersteld wurdt. At it om in spesifyk hûs te rêden is, kin mar allinnich it lidwurd *it* brûkt wurde. Ferlykje:

- (15) Hy wennet yn it/*'e wite hûs
 Hy wennet yn it/*'e hûs op 'e hoeke

In pear oare foarbylden fan dit slach lidwurdwiksel binne:¹⁶

- (16) it pleit - yn 'e pleit
 it praat - oan 'e praat

Hjir giet it ek wer om *it*-wurden dy't yn in idiomatyske ferhâldingswurdkloft as *de*-wurd ferskine.

Fierders binne der guon gefallen dy't ek yn dit rychje passe, mar dêr't troch fierdere ûntjouwingen (dialektyske fariaasje, analogy, normearring) it byld wat minder dúdlik is. Sa kaam it oarspronklike *it*-wurd *midden* (ferl. Holl. *het midden*) as *de*-wurd foar yn 'e ferbining mei it ferhâldingswurd *yn*:

- (17) it midden - yn 'e midden

---

¹⁶. In gefal dat hjir op it earste each ek by heart, is:

- (i) it bien - op 'e bien

Ferlykje ek de neikommende Midfryske oanhaal:

- (ii) Men worp *hem* mey en flintstien,
 Het flaesck al van de been [1609B, r. 5-6]

Yn dit gefal is (*de*) *bien* lykwols in âlde meartalsfoarm. Yn it Hollânsk fynt men presiiis deselde wiksel (*het been - op de been*).

Faaks is dit patroan noch yn guon hoeken fan it Fryske taalgebiet te finen.

It wurd *midden* komt typysk (en dêrtroch tige frekwint) foar mei it plakoantsjuttende *yn*. Dat wie fan dy gefolgen dat *de* it ûnmarkearre lidwurd wurde koe en sa koe *midden* werynterpretearre wurde as *de*-wurd. Yn guon hoeken is dat ek bard, dat dêr oppenearret *midden* him ek mei it lidwurd *de*, at der net in ferhâldingswurd foar stiet. Dat ferklearret *de* yn útdrukkingen lykas:¹⁷

- (18) Hy wol de midden en de beide einen hawwe
De midden hat de beide einen yn 'e macht

Foar gâns sprekkers is *midden* wer hielendal in *it*-wurd wurden (troch analogy en/of Hollânske ynfloed).

By *bosk* fynt men fierhinne itselde as by *midden*. Yn guon hoeken hat men noch wiksel fan *it bosk* en *de bosk*. It *de*-lidwurd komt wer foar nei guon ferhâldingswurden:

- (19) yn 'e bosk
út 'e bosk hakke wêze/yn 'e bosk opkapt wêze
troch de bosk
de bosk yn/út

Krektlyk as by *hûs* hat *bosk* yn sokke ferbiningen wat in spesjale betsjutting. It slacht dêr hiel algemien op in beammich lânskip en net op in spesifike hoeke grûn dy't mei beammen beplante is. Yn dat lêste gefal moat it lidwurd *it* brûkt wurde. Ferlykje:

- (20) Hja rûnen troch it/*de tsjustere bosk
It/*de Jolderenbosk
It/*de bosk tusken A. en B. moast kappe wurde

Dialektysk hat him wer analogywurking beide kanten út foardien. Yn hoeken mei in protte bosk koe *bosk* maklik werynterpretearre wurde as in *de*-wurd; op 'e Klaai is *bosk* wer hielendal in *it*-wurd wurden. Yn it Standertfrysk wurdt it *de*-lidwurd by *bosk* propagearre, om't it ôfwykt fan it Hollânsk, oars sûnder dat rekkene wurdt mei de hjirboppe beskreaune subtiliteiten yn it brûken fan it lidwurd (sj. Van Blom (1889, 67)).

By it wurd *ein* fynt men yn it Frysk ek wiksel tusken *de* en *it*. Yn it Standertfrysk wurdt dy lidwurdwiksel keppele oan in ferskil yn betsjutting: *de ein* be-

¹⁷. Ferlykje ek de geografyske oantsjutting *De Lege Midden*.

tsjut 'útein, finis' en *it ein* 'stik, ôfstân, rek' (sjoch bgl. Sytstra (1862, 80), Colmjon (1863, 35)). At men lykwols de sitaten yn it WFT (Dl. 4, s.v. *ein II*) besjocht, docht bliken dat *de* en *it* trochinoar brûkt wurde yn beide betsjuttingen. Wy soenen hjir suggerearje wolle dat by *ein* oarspronklik deselde wiksel tusken *it* en *de* west hat as by de gefallen hjirboppe: it *it*-wurd *ein* ferskynde ynearsten allinnich nei ferhâldingswurden mei it lidwurd *de*, mar letter hat der lykslach west nei beide kanten ta. In argumint foar dy opfetting soe wêze kinne dat de yn it Standertfrysk foarskreaune differinsjaasje, dy't sûnder mis mei stuolket op aktueel taalgebrûk, yn ferbân brocht wurde kin mei it feit dat *ein* yn 'e betsjutting 'útein' faker mei in ferhâldingswurd brûkt wurdt as *ein* yn 'e betsjutting 'stik'.

De komplemintêre distribúsje tusken *it* en *de*, dy't men by *hûs*, ensfh. hjoeddedei noch obstrewearje kin, is der by *ein* net mear.¹⁸ Histoarysk is dy lykwols wol oannimlik te meitsjen. Yn ús analyze fan dit ferskynsel yn 'e neikommende paragraaf sille wy noch mear sokke gefallen bybringe.

2.2.2 Analyze

Yn 'e grammatika's wurdt úthoden dat it *de*-lidwurd dat *hûs* kriget nei guon ferhâldingswurden in oerbliuwsel is fan in âlde datyf neutrum iental (Van Blom (1889, 48), Sipma (1949, 16)): yn 'e *hûs* soe bygelyks ûntstien wêze út Aldfrysk *in da huse*. Tiersma (1985, 48) neamt *ynlút 'e hûs* ek as in oerbliuwsel fan 'e datyf en heakket dêr (*yn 'e*) *midden* oan ta.

Wy wolle der hjir op oan dat dit ferskynsel justjes wider fiemet as dat oant no ta oannommen is en dat der yn it Frysk mear fan sokke âlde dativen te finen binne. Wy nimme yn alle gefallen oan dat de wurden mei *it/de*-wiksel dy't wy hjirboppe yn 2.2.1. op it aljemint brocht hawwe, ek sa analysearre wurde moatte. Wy hawwe dêr te krijen mei oarspronklike *it*-wurden dy't ynearsten nei ferhâldingswurden in âlde datyf (*de* < Aldfrysk *da*) bewarre hawwe. Mei't dy âlde datyf begrepen wurde koe as it net-neutrale lidwurd *de*, koe der ûnwissichheid oer it slachte fan it oanbelangjende haadwurd ûntstean, dat bytiden late ta analogyske lykslach of semantyske differinsjaasje.

At men nei âlder Frysk sjucht, dan fynt men noch folle mear gefallen fan âlde dativen en *it/de*-wiksel. In moai foarbyld is it wurd *strân*. Yn it hjoeddeiske Lân-

¹⁸. Dat de *de*-foarm nei ferhâldingswurden hiel algemien west hat, docht bliken oan 'e útdrukking *oan 'e krapperein*, dy't yn hiele Fryslân mei *de* foarkomt. Altyd *de* hat men ek by *de jongerein*, *de hegerein*, ensfh. en by *de foarein* (benammen as ûnderdiel fan 'e pleats), dy't dat lidwurd grif skipe hawwe yn ferbining mei in ferhâldingswurd. Fierders kin men wize op 'e útdrukkingen *ynein* en *oanein*, dy't gearlutsen binne út *yn 'e ein* en *oan 'e ein* (gearlûking út *yn/oan 't ein* leit fonologysk net yn 'e reden).

frysk is dat in *it*-wurd. Yn it Midfrysk koe it nei in ferhâldingswurd (*op*) mei it lidwurd *de* ferskine. Ferlykje de neikommende oanhaal út Petrus Baard syn 'Friesche Boere-Practica':

- (21) As 't Cobelt hem bejout ijn't Laan / En bortet oppe drowge Straan
[1640A, r. 49-50]

Oan it modifisearjende eigenskipswurd *drowge* kin men ôfnimme dat it hjir net om in idiomatyske ferhâldingswurdkloft giet, mar om in produktyf foarme syntagme. Sa't oan it neikommende sitaat bliken docht, kaam *strân* ek bûten ferhâldingswurdkloften mei *de* foar:

- (22) Noyt hie de Strân fen 't Friesche Lân yen gritten eer[1734A, r. 120]

Nijsgjirrich is de situaasje yn 'e hjoeddeiske eilândialekten (Skiermûntseagersk, Skylgersk). Neffens Fokkema (1968) is Skiermûntseagersk *straun* manlik of neutrum, mar hy seit neat oer de ferdieling fan dy twa slachten. Yn syn grammatika fan it Skiermûntseagersk (Fokkema (1959, 11)) wol er lykwols hawwe dat *straun* manlik is. Hy yllustrearret dat allinnich mei foarbylden dêr't it nei in ferhâldingswurd foarkomt. Ferlykje:

- (23) op 'e straun (of: op straun)
by de straun
by de straun troch ('by it strân lâns')
fan 'e straun oof

Neffens Roggen (1976) is *strôn* yn it hjoeddeiske Aasters in *it*-wurd, mar wie it earder *de*. Hy jout twa siswizen dêr't it wurd noch mei it *de*-lidwurd foarkomt:

- (24) a. Wot de iene broer de oare net jugt, dot jugt de strôn
b. De strôn feriket net, mar feroemet wol

It docht jin gjin nij dat krekt op 'e eilannen, dêr't it strân in tige grutte rolle spilet en it wurd 'strân' fangefolgen faak mei ferhâldingswurden brûkt wurdt, de âlde datyffoarm *de* bewarre en feralgemiene wurde koe. Yn it Aasters is *de* letter wer ferkrongen troch *it*, mooglik ûnder ynfloed fan it Lânfrysk en/of it Hollânsk.¹⁹

¹⁹. It kin oars net alhiel útsletten wurde dat de *de*-foarm fan *strân* de âldste is (ferlykje bgl. Dútsk *der Strand*) en dat de *it*-foarm ûntstien is troch de oergang fan *d(e) > t* en/of Hollânske ynterferinsje.

By in oar typysk eilânwurd, nammentlik 'dún', oppenearret him itselde ferskynsel. Yn it Skiermûntseagersk is *dún* neffens Fokkema (1968) froulik en ûnsidich (neffens Fokkema (1959, 10, 11) allinnich froulik). Hy jout mar ien foarbyld fan it brûken fan *de*, te witten de ferhâldingswurdkloft

(25) by de dún op

Ferlykje ek de neikommende oanhaal:

(26) saft, maar gedieulich daalt ieur 'e dún / jaun dal[Grilk (1961, 51)]

Yn it Aasters komt it wurd foar as *dune*, in *de*-wurd. It kin wêze dat *dún* hjir in einichste *-e* skipe hat, krekt om't it in *de*-wurd wurden wie.

Dat it yn sokke gefallen om in âlde datyf giet, kin men ek sjen oan foarbylden dêr't it haadwurd noch de âlde datyfútong *-e* hat. Ferlykje de neikommende oanhalen út it Midfrysk:

- (27) a. Hy tiennet naet ijne walde deert hoiken naet lije mej
[1614A, nû. 466]
b. Ia frijense oppe sticke [1614A, nû. 535]
c. T'waer wol verkeere/ de Mountsen binne oppe fiede
[1641a, nû. 1067]

Sels yn it Nijfrysk fynt men noch in pear sokke gefallen werom. Besjoch alderearst (28):

(28) it leach (gjin better leach as húsfrous each)
út 'e leage waskje

Neist *leach* (Holl. *loog*), dat neffens de sitaten yn it WFT (Dl. 12, s.v. *leach I*) in *it*-wurd is, bestiet de fêste ferbining út 'e leage waskje. Hoewol't it WFT (lykas de oare Fryske wurdboeken) op grûn fan dy útdrukking konkludearret dat *leach* likegoed mei *de* as *it* foarkomme kin, hat it mear eigenskip dat wy hjir wer mei in âlde datyf te krijen hawwe. De einichste *-e* fan *leage* soe dêrmei in âlde datyfútong wêze. Dat dy net ôffallen is, komt grif om't it 'grûnwurd' *leach* yn ûnbrûk rekke is en om't it foarkomt yn in idiomatyske útdrukking.

Ferlykje fierders de neikommende Fryske útdrukking:

(29) yn 'e lytse loege sitte, reitsje, wêze

Yn it WFT (Dl. 12, s.v. *loege II*) wurdt it wurd *loege* yn dy ferbining yn ferbân

brocht mei de skippersterm *loef*, *loech*. It WFT folget hjir Tamminga (1963, 269), dy't wer op it Friesch Woordenboek (1903, s.v. *lyts*) te seil giet.²⁰ It feit dat men ek de útdrukking *yn 'e lytse lij wêze* hat (WFT, Dl. 12, s.v. *lij II*) liket dy oannimming te stypjen, krektlyk as it sitaat *ynna lytze loef (lizze)* fan H.G. van der Veen út 1850 (WFT, Dl. 12, s.v. *loege II*).

Dochs liket ús dit net botte wierskynlik ta. De wurden *loef* en *lij* binne antonimen: *loef* 'de kant dêr't by 't silen de wyn wei komt' is de positive en *lij* 'de stille kant' de negative term. De útdrukking *yn 'e lij (bringe)* (Holl. *in (de) lij (brengen)*) betsjut 'yn ferlegenheid (bringe)'. At men *loege yn yn 'e lytse loege yn ferbân bringe* wol mei *loeffloech*, dan ferwachtet men net de betsjutting 'yn ferlegenheid'. Semantysk past it eigenskipswurd *lyts* likemin by 'loef' as by 'lij'. Dat betsjut dat men *yn 'e lytse loege* net fan *yn 'e lytse loeffloech* ôfliede kin. Van der Veen syn *ynna lytze loef* moat grif taskreaun wurde oan rymtwang (it rimet op *troef*) en oan it feit dat hy *loege* ek yn ferbân brocht hat mei *loeffloech*. De útdrukking *yn 'e lytse lij* sil wol in kontaminaasje wêze fan *yn 'e lij* en *yn 'e lytse loege*.

Wy slute ús dêrom oan by Buma (1949, s. 222, s.v. *lôch*, *lôg*). Hy ferbynt *loege yn yn 'e lytse loege* mei Aldfrysk *loch* 'plak, stee, ensfh.' Dat wurd *loch* is in *it*-wurd.²¹ Dat yn *yn 'e lytse loege* kin wer in âlde datyf stykje. Semantysk leit de ferbining mei Aldfrysk *loch* 'plak' ek mear yn 'e reden. Boppedat past it eigenskipswurd *lyts* dêr ek skoan by.

Bytiden kin it lidwurd *de* yn in âlde datyf feralgemiene wurde en dêrmei it oarspronklike lidwurd *it* hielendal ferkringe. Dat liket bygelyks it gefal te wêzen by it niisneamde Skiermûntseagersk *straun*. In dúdlik Lânfrysk foarbyld is it wurd *mar* (ferl. Wadman (1986)). Dat is yn it hjoeddeiske Standertfrysk in *de*-wurd, mar yn it Midfrysk fynt men it noch mei it lidwurd *it*. Ferlykje:

- (30) a. Dy 't Rea Mar oon twa'en trog smiet[Breuker (1989): 51310049]
 b. op 't Adriätisch Mar [±1785E, r. 6]
 c. Dij oer t mar ijn Stilte wennit [1790C, r. 3]

Fierders kin men noch wize op in toponym as *It Mar* (by It Hearrenfean), dêr't it âlde lidwurd bewarre bleaun is.

Nijsgjirrich is de situaasje yn it Stedfrysk. Yn 'e measte stêden is it *ut mear*

²⁰. Tamminga hâldt út dat neffens Waling Dykstra *de lytse loege* in omskriuwing is foar de lijkant. Waling Dykstra seit lykwols allinnich mar dat *yn lytse loege sitte* 'in de lij', in verlegenheid, in gevaar' betsjut.

²¹. Ferlykje Grinlânsk *'t loug* en Wangereagersk *dait lauch*, beide mei de betsjutting 'doarp'.

(lykas yn it Hollânsk), mar yn Snits en Starum is it *de mear*. It is grif gjin tafal dat dat krekt de stêden binne dy't oan of by grutte marren lizze.²²

In oar foarbyld fan it feralgemienjen fan 'e âlde datyffoarm fan it lidwurd is grif *de mul/mil/middel* (Hollânsk *het middel*). It lidwurd *de* is dêr út ferhâldingswurdkloften lykas *om 'e mul* en *yn 'e mul* wei opkommen en hat it oarspronklike lidwurd *it* út it stee krongen.

Hoewol't *de* by de gefallen hjirboppe histoarysk in datyffoarm fan *it* is, wurdt it syngroan fansels neffens de foarm lykslein mei it lidwurd *de*; dat docht al bliken oan it feit dat it feralgemiene wurde kin. Soks hâldt lykwols net yn dat men foar in wurd as *hûs*, mei *it/de*-wiksel, oannimme moatte soe dat it twa slachten hat; *hûs* bliuwt in *it*-wurd, mar yn in beskate betsjutting ('it bekende hûs') en yn guon konteksten (fêste ferbiningen mei guon ferhâldingswurden) hat it lidwurd *it* de komplemintêre fariant *de*.

2.2.3 Ferhaadwurde eigenskipswurden

Der is noch in skift gefallen yn it Frysk dêr't him nei alle gedachten in âlde datyf oppenearret. Ferlykje de neikommende foarbylden:

- (31) yn 'e bleate/blatte
 yn 'e rjuchte bringe²³
 yn/op 'e kreaze wêze
 op 'e lytse reitsje
 op 'e stomp(e) rinne
 op 'e lette wêze
 út 'e heine te brûken wêze
 út 'e wisse tarre kinne

Wy wolle der op út dat men yn (31) te krijen hat mei ferhaadwurde eigenskipswurden. Dy hawwe it *it*-slachte. Ferlykje de neikommende idiomatyske ferhâldingswurdkloften:

²². Yn in stikmannich nammen foar (droechleine) marren fynt men yn Noard-Hollân *Meer* mei it lidwurd *de*, bgl. *De Nieuwe Meer* en *De Haarlemmermeer* (ferl. Schönfeld (1955, 203-204)).

²³. Sjoch ek de Midfryske oanhaal

(i) ...om jimme (...) hette in de rioegte te bringen
 [1676B, r. 13]]

(32)	yn 't lang	út it swiet
	yn 't koart	yn 't nau
	yn 't neaken	yn 't wyld
	yn 't nochteren	yn 't iepenbier
	yn 't wyt	yn 't algemien

Yn 'e ferhâldingswurdkloften yn (31) hawwe de âlde datyffoarm fan *it* en de datyfútgong *-e* op it eigenskipswurd har lykwols hanthavene. De datyfútgong koe hjir bewarre bliuwe, om't der net in ferhaadwurde eigenskipswurd sûnder *-e* njonken stiet; njonken yn '*e* *kreaze* hat men net *it* *kreas*.²⁴

Der binne in pear foarbylden fan in ferhâldingswurdkloft fan dit slach dêr't men in âlde datyf òf in bleat ferhaadwurde eigenskipswurd ha kin:

- (33) yn 'e like - yn 't lyk
op 'e lask - yn 't lask

Dat soe men as in oanwizing beskôgje kinne foar dat men by de gefallen yn (31) te krijen hat mei in datyffoarm fan in ferhaadwurde eigenskipswurd (sa't men yn (32) hat).

By dizze gefallen kin it ek wer betoare dat de âlde datyffoarm fan it lidwurd feralgemeine wurdt. In mooglik foarbyld is te finen yn (34):

- (34) de fêste - op 'e fêste

---

²⁴. Njonken de gefallen yn (31) en (32) hat men yn idiomatyske ferhâldingswurdkloften noch in tredde skift fan ferhaadwurde eigenskipswurden. Ferlykje

- (i) út 'en readen, grienen, gielen skine
út 'en rûgen
op 'en moaisten (ferl. op it moaist)
út 'en fjouweren

Hjir hawwe wy ek te krijen mei âlde dativen, mar dy binne nei alle gedachten ûntliend oan it Midnederlânsk of it Midleechdútsk. Soks docht bliken oan 'e útgong *-en* fan lidwurd en eigenskipswurd.

De ûneigen ferhaadwurde eigenskipswurden yn (i) wurde oars wol gauris omfoarme ta bewender ôflate haadwurden:

- (ii) út 'en readens, grienens, gielens skine
út 'en rûgens
út 'en fjouwerjen

It haadwurd *de fêste*, dat 'fêste wâl; fêste ûndergrûn' betsjut (sj. WFT, Dl 5, s.v. *fêste I*) kin distillearre wêze út in ferhâldingswurdkloft as *op 'e fêste*.²⁵

In alternatyf foar ús ferklearring fan 'e gefallen yn (31) soe wêze dat wy dêr te krijen hawwe mei (in datyffoarm fan) eigenskipswurden yn selsstannich gebrûk (ferl. *it reade*, *it ûnmooglike*, *it eigene*). Dat jout lykwols minder eigenskip. Eigenskipswurden yn selsstannich gebrûk komme net sa faak foar yn idiomatyske ferhâldingswurdkloften. Wy kenne allinnich *yn 't A-e*, lykas *yn 't rare* en *yn 't psychologyske*, en *op it A-e om't ôf*, lykas *yn op it ûnfatsoenlike om't ôf*. Fierders is der de fariaasje yn (33), dêr't njonken *yn 'e like* wol *yn 't lyk* mar net *yn 't like* foarkomt.²⁶

In oare mooglikheid soe wêze dat de *-e* by de eigenskipswurden yn (31) net in âlde datyfútgong is, mar in âld ôfliedingsefterheaksel. Wurden as *kreaze* yn *yn 'e kreaze* soenen dan adjektyfnominalisaasjes wêze mei in efterheaksel *-e*, dat *de*-wurden foarme (< Aldfrysk *-e* < Germ. *-în*; bgl. Aldfr. *kelde* > Nijfr. *kjeld*). Dat leit likemin bot yn 'e reden. Yn 't foarste plak wie dat efterheaksel by eigenskipswurden yn it Aldfrysk net botte produktyf (Van Helten (1890, 155), Ahlsson (1960, 1-5)). Fierders soe it al wat apart wêze, at men yn dizze idiomatyske ferbiningen ynienen in hiel soad ôfliedingen mei dat efterheaksel fine soe, dy't yn oare Germaanske talen - lykas it Dútsk, dêr't it efterheaksel produktiver wie - net foarkomme.

Buma (1964) wol der yn in etymology fan 'e siswize *Hij Is oppe fuwle biron* (Burmaniasprekwurden, nr. 503) op út dat *fuwle* in ôflieding mei it boppeneamde efterheaksel is. It lit him neffens him ferbine mei Aldheechdútsk *fûlî* (Nijheechdútsk *Fäule*), Middelnederlânsk *vûle* 'smoargens'. Junius ferklearret *Ja habbe him op fuwle beron* as 'sij hebben hem op de vuyle daad beloopden ofte betrapt'. In probleem mei Buma syn ferklearring is dat de foarming yn it Dútsk en it Midnederlânsk net 'vuyle daad' of 'skelmstik, minne died, skandlik fyt' betsjutte. Wy soenen by *oppe fuwle biron* dêrom leaver tinke wolle oan in âlde datyf fan it ferhaadwurde eigenskipswurd (*it*) *fûl*.

²⁵. Men moat by dit gefal en deselden yn (31) lykwols altyd rekkenje mei de mooglikheid fan ellipsis. *De fêste* soe ek ûntstien wêze kinne troch ellipsis fan *de fêste wâl*. Ferlykje ek *yn 'e bleate* (*kont/bealch*), *yn 'e goede* (*frede*), *yn 'e snelle* (*katrine*).

²⁶. It WFT (Dl. 12, s.v. *like II*) jout ien fynplak fan *yn 't like*, mar dat sil wol in mjoksfoarm fan *yn 'e like* en *yn 't lyk* wêze.

3. Einslutende opmerkingen

Yn dit stik hawwe wy twa gefallen fan lidwurdwikel yn it Frysk besjoen. Foarst: de oergong fan *de* nei *'t/it*. En oard: de ôfwikseling tusken *it* en *'e/de*. Foar it earste hawwe wy in fonologyske analyse foarslein, it twadde hawwe wy ferklearre yn termen fan in âlde datyf. Beide ferskynsels hawwe der foar soarge dat it Frysk in moai nustke haadwurden hat mei in oar slachte as yn 'e oanbuorjende talen (benammen it Hollânsk).

Beide ferskynsels binne út 'e literatuer net alhiel ûnbekend. Mar de databasis is dêr ornaris frijwat eameltsjes en wat der taalkundich efter stiket, is nea botte eksplisyt makke. Mei dit stik hawwe wy dêr wat oan dwaan wollen. Wy hawwe besocht om in ramt te jaan dêr't dit soarte fan taalfeiten yn bepaast wurde kin. Dêrby koenen wy allinnich de grutte halen oanjaan en in pear gefallen analysearje. Der bliuwe sadwaande noch in soad detailproblemen oer.

Einliks soe by elk wurd apart útsocht wurde moatte hoe't it slachte him dêr ûntjûn hat. Dêrta soenen wy lykwols mear diagroane en syngroane data ta ús foldwaan hawwe moatte. Wy soene krekt witte moatte hoe't it slachte fan in beskaat wurd yn it Aldfrysk, Midfrysk en âlder Nijfrysk is. In probleem dêrby is fansels dat de oerlevering frijwat krap is, dat fan in soad wurden kin soks net mear neigongen wurde. Fierders soe men yn it gefal fan syngroane lidwurdwikel graach mear witte wolle fan 'e dialektyske spried en fan betsjutting en gebrûk fan 'e ûnderskate farianten.

Nei ús betinken soenen de gefallen fan lidwurdwikel dy't wy hjir beskreaun hawwe, mear omtinken krije moatte by leksikologysk en leksikografysk wurk. By it etymologisearjen fan wurden sil men der mei rekkenje moatte dat *de* tebek gean kin op *it* en oarsom (ferlykje ús besprek fan *yn 'e lytse loege* en *op 'e fûle berûn*). En by de leksikografyske beskriuwing fan wurden sil der better oer neitocht wurde moatte, hoe't syngroane lidwurdwikel ferantwurde wurde moat, likegoed nei foarm as nei betsjutting.

Fryske Akademy
Ljouwert

LITERATUER

- Ahlsson, L.-E. (1960) *Die altfriesischen Abstraktbildungen*. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala.
- ANS = *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, onder redactie van G. Geerts et al. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Blom, Ph. van (1889) *Beknopte Friesche Spraakkunst*. Zijlstra, Joure.
- Boer, T.J. de (bes.) (1900) 'Reyner Bogerman's Friesche Rijmspreuken', *De Vrije Fries*, Deel XIX, Vierde reeks, aflevering 2, 222-256.
- Breuker, Ph. (1989) *It wurk fan Gysbert Japix I*. Tekst yn facsimile. Fryske Akademy, Ljouwert.
- Buma, W.J. (1949) *Die Brokmer Rechtshandschriften*. Nijhoff, 's-Gravenhage.
- Buma, W.J. (1964) 'Wurdsneuperijen 33: Hy is op 'e fûle biroun', *Us Wurk* 13, 10-11.
- Colmjon, G. (1863) *Beknopte Friesche spraakkunst voor den tegenwoordigen tijd*. Kuipers, Leeuwarden.
- Feitsma, A. (bes.) (1957) *Frysk út de 18de ieu, teksten en fragminten. Diel I: 1700-1743*. Frysk Ynstitút oan de R.U. to Grins. [Estrikken XX]
- Fokkema, D. (1959) *Beknopte Spraakkunst van het Schiermonnikogers*. Fedde Dijkstra, Ljouwert. [Twadde printinge by de Fryske Akademy, Ljouwert (1969)]
- Fokkema, D. (1968) *Wezzenlist fan it Schiermonnikoogs*. Fryske Akademy, Ljouwert.
- Fokkema, K. (1948) *Beknopte Friese spraakkunst*. Wolters, Groningen.
- Fokkema, K. (1958) 'De verzachting van enkele slotconsonanten na lange klinker of tweeklank in het Fries'. In: *Album Edgard Blancquaert*. Tongeren, 147-151. [Ek yn: K. Fokkema, *Nei wider kimen. Kar út syn forskate skriften*. Wolters-Noordhoff, Grins 1969, 185-190.]
- Fr. W. (1900, 1903, 1911) = *Friesch Woordenboek*, bewerkt door Waling Dijkstra. Meijer & Schaafsma, Leeuwarden.
- Fr. W. (1984) = *Frysk Wurdboek*, Frysk-Nederlânsk, Hânwurdboek fan 'e Fryske taal gearstald troch J.W. Zantema. Fryske Akademy, Ljouwert.
- Grilk, P. (1961) *Krimpe / In minsk allene / Aud welkom tús*. Fryske Akademy, Ljouwert.
- Haeringen, C.B. van (1962) 'Genusverandering bij stofnamen'. Yn: C.B. van Haeringen, *Gramarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd*. Van Gorcum, Assen, s. 97-107.
- Helten, W.L. van (1890) *Altostfriesische Grammatik*. Meijer, Leeuwarden.
- Hoekstra, J. (1996) 'Transitive Pronouns and Gender Syncretism in Fering-Öömrang (North Frisian)', *NOWELE* 27, 45-66.

- Laan, K. ter (1953), *Proeve van een Groninger Spraakkunst*. Van der Veen, Winschoten.
- Nijen Twilhaar, J. (1992) 'Deflexie en genusverlies', *De Nieuwe Taalgids* 85, 147-160.
- Paardekooper, P.C. (1990) 'Afrikaans eintlik en ABN eigenlijk enz.: vanwaar die t?', *De Nieuwe Taalgids* 83, 514-525.
- Pauwels, J.L. (1931) 'Substantieven met een dubbel grammatisch geslacht', *Leuvense Bijdragen* XXIII, 84-104. [Oanhelle neffens: J.L. Pauwels, *Verzamelde opstellen*. Aangeboden aan de auteur ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag. Van Gorcum & Comp., Assen.]
- Roggen, C. (1976) *Woordenboek van het Oosterschellings/Wêdenboek fon et Aasters*. Fryske Akademy, Ljouwert.
- Sassen, A. (1953) *Het Drents van Ruinen*. Van Gorcum & Comp, Assen.
- Schönfeld, M. (1947) *Historische Grammatica van het Nederlands*, Schets van de klankleer, vormleer en woordvorming. W.J. Thieme & Cie, Zutphen.
- Schönfeld, M. (1955) *Nederlandse waternamen*. N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam.
- Sipma, P. (1949) *Ta it Frysk III*. Van der Velde, Ljouwert.
- Sytstra, H.S. (1862) *Woordenleer der Friesche taal of tweede afdeeling der Friesche spraakkunst*. Kuipers, Leeuwarden.
- Sytstra, O.H. & J.J. Hof (1925) *Nieuwe Friesche Spraakkunst*. Van der Velde, Leeuwarden.
- Spenter, A. (1971) 'Die Genuskategorie in der schiermonnikooger Mundart', *Us Wurk* 20, 27-36.
- Tamminga, D.A. (1963) *Op 'e taelhelling*. Losse trochsneden fan Frysk taellibben. Osinga, Boalsert.
- Tiersma, P.M. (1985) *Frisian Reference Grammar*. Foris Publications, Dordrecht.
- Van Dale (1984¹¹) = *Van Dale groot woordenboek de Nederlandse taal*. Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen.
- Visser, W. (1990) 'From Modern Frisian to Old Frisian: on cliticisation of the definite article. Yn: Bremmer Jr., R.H., G. van der Meer & O.Vries (bes.), *Aspects of Old Frisian Philology* (= Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik, Band 31/32 & Estriken 69). Amsterdam: Rodopi & Groningen/Grins: SFFYRUG, 466-482.
- Wadman, A. (1986) 'Geslachtlike swierrichheden' [Taaltûkelteammen 6], *Leeuwarder Courant* (20-6).
- WFT = *Wurdboek fan de Fryske Taal/Woordenboek der Friese Taal*. Fryske Akademy, Ljouwert (1984 --)
- Zonneveld, W. (1984) 'De morfologie van de mens: het hoofd', *Spektator* 14, 380-385.